

ՓԼՇՏԵՐ ՄՇԱԿԵԼՈՒ ՀԼՄԸՐ

ԱՄԵՆԱԽԵԼԱՅԻ ՄԻՋՈՑՆԵՐ.

(Շարունակութիւն) *

2.

Փողոցային փողի- այնպիսի լաւ պարարտացնելու միջոց, ինչպիսին փարախների աղբն է, կարող է համարուել նաև փողոցային սովորական փողին, օգտակար մանաւանդ այն տեղերի համար, որտեղ սեւահող են արտերը. այդպիսի տեղերի համար այս վերջին միջոցը ամենանպատակաշարմարն է: Փողին պէտք է հաւաքել տարուայ չոր եղանակներին լայն փայտեայ թիակներով ձանապարհներից և գիւղական փողոցներից, Դաշտ պէտք է կրել ամառուայ մէջ, սովորաբար հարօսի (паровое поле) առաջին վարից յետոյ, փռել դաշտի երեսին, որքան կարելի է հաւասար կերպով և անպատճառ այն ժամանակ, երբ եղանակը հանգարտ է, որից յետոյ իսկոյն պէտք է երեսանց վարել կամ տափնել ցրուած փողին:

Փողին լաւ պարարտացնելու միջոց է ամեն տեսակ դաշտերի, բայց աւելի օգտակար է՝ ու- ժապառ եղած, սեւահողով առատ արտերը կարգի բերելու համար, որովհետև փողիով պարարտացրած արտի հացաբոյսերը չեն թեքուում կամ տարա- ծուում գետնի երեսին, ինչպէս այդ սովորաբար լի- նում է աղբից. փողոցային փողին շատ լաւ մի- ջոց է նաև բանջարանոցները պարարտացնելու հա- մար, մանաւանդ աւելի օգտակար է ցանել այն արդէն դուրս եկած սոխի մարգերի երեսին, Այս դէպքում պէտք է բաւականին շատ ցանել փողին, մօտաւորապէս երկու մատի հաստութեամբ, և ապա իսկոյն ջրել, որպէս զի քամուց այս և այն կողմ շարուի, Այս կերպ փողի ցանած մարգի սոխը աւելի խոշոր, թարմ և համեղ կլինի, Ուր կա- րիք կայ հողածուխի և չի գտնուում, եթէ փողոց- ները հարուստ են փողիով, կարելի է հողածուխի տեղ գործ ածել փողի:

3. Մարդկային արտադրութիւնների, բնութեան ծնող, ստացած կենդանիների մարմինները և այլ նը- ման նիւթեր նոյնպէս կարող են ծառայել դաշտերի պարարտացման համար իբրև ամենալաւ միջոց, Սո- ցանից մի քանիսով պարարտացնելու ընդգէմ են մեր նախապաշարուած գիւղացիները, նոքա կար- ծում են, թէ այդպիսով պղծում են արտերը և այդպէս պարարտացրած արտերի հացը զգուշք կպատճառէ մարդուն ուտելիս, Ի հարկէ անհիմն է այդպիսի գաղափարը, որովհետև ամենայն պա- րարտացումն նկատուած է հողի մէջ մաքուր կեր-

պով և բոյսերը ծծում են իւրեանց մէջ ոչ թէ աղբային կեղտոտ, այլ փոխուած, զտուած հողային մաքուր հիւթը. փորձով ևս ապացուցուած է, որ այդ- պիսի արտերից ստացած հացը ոչ գէշ հոտ է ունե- նում և ոչ վատ համ, Վարելի է խորհուրդ տալ մանաւանդ այդ միջոցներով աղբելու կանեփի, վու- չի և առւոյտի արտերը: Բայց աւելի լաւ է անց- նենք պարարտացման աւելի քիչ ծանօթ, կամ ճիշտն ասած մեր գիւղացիներին բոլորովին անծանօթ՝ ե- ղանակների նկարագրութեանը:

4. Ոսկրի փոշին հողեր պարարտացնելու ամե- նաթանկ տեսակին է պատկանում: Աւերջին ժա- մանակի փորձերը ցոյց են տուել, որ նրանից օգտուում են սիսեռ կամ բակլայ և նման բոյսեր ցանած հողերը: 100 ֆ. այսպիսի փոշու մէջ զրա- նում է 20-25 ֆ. լուսածնական թթուութ (фос- форная кислота), 30 35 ֆ. կիր և մագնիզիա և 3-4 ֆ. ազոտ, Յորենի, հաճարի և սիմիդրի 100 ֆ. այլերի մէջ գտնուում է 45,50 ֆ. լու- սածնական թթուութ (фосфорная кислота), Այս պատճառով ոսկրի փոշին օգտակար կարող է լինել նաև հացահատիկների համար, նշմարողում են, որ ոսկրի փոշու մի փունտը փարախներից ստացած աղբի 20-30 ֆ. հաւասար ոյժ ունի, Ոսկրի փոշի- ով պէտք է պարարտացնել պտղաւետութեամբ մի- ջին տեսակի հողի շերտերը, և ոչ թէ զարնանային, այլ աշնանային ցանքների ժամանակ, որովհետև նա լուծուում է աւելի դանդաղ, քան օրինակ թռչնոց ծիւտը, այդ պատճառով աւելի օգտակար կլինի խառնել մանաւանդ աշնանացանի հացաբոյսերի սեր- մերի հետ, Յաճախ կարող է պատահել, որ նա քիչ օգտակար լինի այն մարգագետինների համար, որոնց մէջ բուսած խոտը ցանոփի է, երբ սոքա հարուստ են կրով և մանաւանդ, երբ հողի շերտը իր մէջ շատ ծծմբաթթու է պարունակում:

Պարարտացնելու համար գործածուելիք ոսկրի փոշին պէտք է կոյտ շինել, վերան ջուր ցանել և թողնել, որ ինքը տարածուի այս և այն կողմ:

Դեռ հարիւր տարի սրանից առաջ Անգլիա- յում զգացին ոսկրով պարարտացնելու անհրաժեշ- տութիւնը, Այդ ժամանակուանից սկսեցին ա- մեն տեղից ոսկրներ հաւաքել, մինչև՝ անգամ փորում էին դաշտերի այն հողերը, ուր պատե- րաղմներ էին տեղի ունեցել, Ահա այս աչքի ա- ռաջ ունենալով, չպէտք է թոյլ տալ դուրս տանե- լու իւրաքանչիւր երկրի մէջ հաւաքուած ոսկրները մի ուրիշ երկրի, որովհետև զրանից վնասուում է եր- կրագործութիւնը, ինչպէս նկատուած է, մէկ ոսկրը կարող է 10 ֆ. հացահատիկ արտադրել, Ռուսաս- տանից մեծ քանակութեամբ ոսկր է արտահանում:

5. Այժմ նկարագրենք յայտնի պարարտաց- նելու եղանակը:

Յարդը իր նեխուած դրութեամբ ամենայն

* Shu Urmur 1899 p. Գ. և Գ. եր. 133:

տեսակ հողի համար պարարտացման ամենալաւ միջոցն է համարուում: Այդ պատճառով աշխատում են օրքան կարելի է շատ յարգ փոխ ընտանի անասունների տակ և ապա հաւաքելով աղբի հետ միասին բոլորովին փոշեցնում են: Յոգնած արտերի համար երբեմն մենակ յարգով պարարտացնելն իսկ օգտակար է: Այսպիսի դէպքերում մի ղես-եաթին հողի համար ղես աշնանը պէտք է դուրս տանել մօտ 30 սայլ յարգ և հաւասարապէս ցրուել դաշտի երեսին: Այսպէս ամբողջ ձմեռը ձեան տակ մնալով գարնանը կվարուի սո-վորական աղբած արտի նման: Երկիրը ամբողջ մի քանի ամիս յարգի տակ մնալով, փխրուն է դառնում և միշտ մաքուր է մնում անպէտք խոտերից: Այնուամենայնիւ այս կերպ յարգով պարարտացնելը ունի և իր վատ կողմերը: Նկատուած է, որ առանձնապէս հացահատիկների համար զանազան վնասակար միջատներ բաղմանում են այն յարգի մէջ, որով դաշտը մի քանի ամիս ամբողջապէս ծածկուած է լինում: այդ միջատները վերջը փչացնում են ցանքերը: Այդ պատճառով այն տեղերում, ուր շատ կայ դաշտային եղբերուածի, այս եղանակի պարարտացումը անպէտք է և ղես մինչև իսկ վնասակար:

Ծառերի տերևներն ևս, եթէ հնարաւոր է նոցանից շատ ձեռք բերել, կարող են գործածուել նոյնպիսի պարարտացման համար: Ընչպիսին է յարգը և մինչև անգամ սրանից էլ օգտակար կարող են լինել, որովհետեւ փոսած տերևների մէջ աւելի քիչ վնասակար կենդանիներ են գոյանում: Աշնանը ծառերից թափուած տերևները պէտք է գործածուել այնպէս, ինչպէս յարգը: Ամենայն տեսակ տերև կարելի է գործածել, բացի փշատերևներից որոնք անպէտք են: Նրանք լաւ չեն փոսում և երբէք չեն լաւացնում վարելահողը:

Ուր որ շատ կան սաղարթալից անտառներ, իսկ յարգը թանգ է, այդպիսի տեղերում երբեմն ծառերից թափուած տերևները գործ են ածում անասունների տակ իրրե փոսածք և երբեմն էլ խառնում են աղբի հետ: Անասունների համար այդ խկապէս վնասակար է: Աշնան վերջերը համարեա երբէք չի յաջողում հաւաքած տերևները լաւ չորացնել, իսկ խոնաւութեան պատճառով յառաջացած տաքութիւնից լղբում է փոռածքը, որ հակառողջական է կովերի համար: Այդ պատճառով ամենից լաւ է տերևները ուղղակի յարգի նման կրել դաշտ և գործ չածել իրրե փռուածք:

Գ. Հողածուխը (տորֆ) ամենայն տեսակ հողի համար պարարտացնելու ամենահիմնալի միջոցն է համարուում, որովհետեւ ոչ միայն նորոգում է երկիրը, այլև պահպանում է երաշտից, Բայց պէտք է աչքի առաջ ունենալ մի կարեւոր կանոն, պարար-

տացնելու համար երբէք գործ չածել միայն հողածուխ*, այլ անպատճառ պէտք է խառնել մոխրի, կրի և կամ աղբի հետ:

Գաշտերը պարարտացնելու համար հողածուխը պէտք է այսպէս գործ ածել. ճահճից դուրս բերելուց յետոյ պէտք է հենց տեղն ու տեղը լճի ափում չորացնել, չոր կտորները մրձով շատ մանրել և դաշտում կոյտ կազմել. ապա հողածուխի հետ լաւ խառնել կր կամ մոխիր (սովորաբար մի փութ մոխիրը 20 փութ հողածուխի հետ) և փոխել դաշտում հաւասար կերպով և ապա երեսանց վարել:

Երբ հողածուխը գործ են ածում դաշտերում միայն երաշտութեան դէմ և աւելացնելով պարարտացնելու համար գործածուելիք աղբի և կամ սևահողի վերայ, այդպիսի դէպքերում պէտք է քիչ քանակութեամբ գործ դնել, միգիսեաթին համար 6-ից մինչև 10 սայլ: Բայց երբ աղբի տեղ հողածուխով են պարարտացնում, յոգնած դաշտերը, այն ժամանակ աւելի մեծ քանակութեամբ հողածուխ պէտք է դուրս բերել դաշտ՝ մի ղեսեաթին համար 50-150 սայլ, նայելով հողի տեսակին: Կաւահողով առատ արտի մէջ աւելի քիչ քանակութեամբ հողածուխ պէտք է գործ ածել, քան աւաղահողի մէջ: Հարկաւոր է յիշել, որ հողածուխը սառնեցնում է հողի շերտը. այդ պատճառով ուր որ եղանակը ցուրտ է և յաճախ հացաբոյսերը մրսում են, պէտք է քիչ հողածուխ գործ ածել, և այն էլ, եթէ հնարաւոր է, միայն աղբախառն: Տաք երկրներում շատ հողածուխ կարելի է գործ ածել, իսկ աղբը պահել կանեփի արտերի և բանջարանոցների համար:

Ճահճից դուրս բերած հողածուխը միատեսակ չէ, վերին և ներքին շերտերը տարբեր են: Գաշտերը պարարտացնելու համար լաւ է գործածել ներքին շերտերը, հողածուխի ներքին շերտերը լաւ միջոց են աղբակոյտերի երեսը ծածկելու և արտաքնոցների արձակած գարշելի հոտի առաջն առնելու համար: Բայց երաշտի դէմ գործածուելու համար աւելի յարմար են հողածուխի վերին շերտերը, որոնք իրենց մէջ չորս անգամ աւելի ծծկոււ յատկութիւն ունին, քան ներքին շերտերը: Երբ ճահճներից հողածուխ են հանում վառելիքի համար, պէտք է վերցնել հողի ամենաներքին շերտերը, որոնք աւելի ուժեղ ջերմութիւն են արձակում: Նոյնպէս, եթէ հողի շերտը

* Անցնալ սառի Ռուսաստանում կաւարում փոր-ներ ցոյց են տուել, որ համարի տրտից, որոնց պարարտացնում են եղել կրախառն կաւով ևս հողածուխով, աւելի հացահատիկ ևս լիլ յարց և սացուել, իսկ տղրով պարարտացնում տրտից, որոնց տուած տղրիւնի մեծ մասը յարց և եղել ևս ոչ հացահատիկ:

Համարեա աւագ է՝ քամու այս և այն կողմ տանելուց պաշտպանելու համար ամենից լաւ միջոցն է դարձնալ հողածուխով ծածկել վերին շերտերը:

7. Հարկ եմ համարում այստեղ յիշել նաև դաշտեր պարարտացնելու մի հասարակ եղանակ՝ կանաչ խոտերով: Փոխանակ հողը մի տարի հանգիստ թողնելու, դարունն սկսելուն պէս թնթեկերպով ծածկում են միայն աղբով կամ հողածուխով մոխրի հետ խառնած, և գարնանացանի նման շտապով վարում և ապա ցանում են միու ունդ (конский добль) և կամ կարմիր առւշոյտ բայց աւելի լաւ է այդ երկու տեսակ բոյսերի սերմերի խառնուրդը: Իր ցանած խոտը ծագկել է սկսում՝ քաղում են: Բայց չեն չորացնում և անասուններին չեն ուտեցնում: այլ հենց տեղնուտեղը քանի զեռ թարմ է, փռում են իրրե գրողով (փոցխով) ակոսածե արտի երեսին և վարում են: Ապա երեք չորս շաբաթից յետոյ նայած եղանակին, կրկին անգամ վարում են և աշնանը ցանում: Պարարտացնելու այս եղանակը մեծ հողացողութիւն է պահանջում: Բայց և շատ ձեռնտու է վատ հողերը կանոնաւորելու համար: մանաւանդ երբ հողը ընդունակ է շատ ուժասպառ լինելու և խիստ կարծր է:

Այս կերպ պարարտացնելուց յետոյ շատ յաջող հունձ կստացուի աշնանացանքներից, մանաւանդ ցորենից: և ուր աղբը սակաւ է և հողածուխի ճահիճներ չկան, այս միջոցը հողեր պարարտացնելու ամենախելացի միջոցն է համարում: Այս կերպ պարարտացրած հողի վարուցանքսը պէտք է հետեւեալ կերպով լինի:

Առաջին տարին դարունն սկսելուն պէս պարարտացնել աղբի որոշած չափի կէս մասով և ապա ցանել առւշոյտ կամ ձիու ունդ վերե յիշած նկարագրութեան համաձայն: Ապա կանաչ բոյսերով պարարտացնելուց յետոյ՝ հերկում են արտը և աշնանը ցորեն կամ հաճար ցանում: Երկրորդ տարին խնամքով վարում են դաշտը և ապա ցանում վարսակ: Այնուհետև կրկնում են ցանել նորն եղանակով առանց հանգստացնելու հողը: Եթէ ամէն բան ուշադրութեամբ այնպէս կատարուի ինչպէս ասուած է՝ աշնանացանի համար բացի հաճարից կամ ցորենից, իսկ գարնանացանի համար բացի վարսակից ուրիշ բան չցանել, և եթէ առւշոյտը չուտեցնեն անասուններին, այլ ինչպէս հարկն է ամբողջապէս վարեն՝ կարելի է ամենահիմալի հունձ սպասել: Հաստատապէս կարելի է խորհուրդ տալ այն գիւղացիներին և մանր հողատերերին, որոնց գոմերի աղբը չէ բաւականանում: այն ինչ դաշտը վաստակարեկ և ուժասպառ է՝ փորձել այս եղանակը զօնէ սկիզբնելում հողի մի փոքրիկ կտորի վերայ:

8. Մոխիրը թէև թանկ, բայց լաւ միջոց է պարարտացման: Մենակ մոխիրով դաշտերը երբեք

չեն պարարտացնում: Բայց պարարտացման համար գործածելիք ուրիշ միջոցների հետ մոխիր խառնելը յաջող հետեւեցներ կուենայ: և այդ անհրաժեշտ է, որովհետև մոխիրը ոչ միայն ինքն ըստ ինքեան օգտակար է դաշտերի համար, այլ և բարելաւում է ամենայն տեսակ ուրիշ պարարտացնելու նիւթերի որոնց հետ նա խառնուած է:

Այժմ յիշենք, թէ որպիսի մոխիր աւելի օգտակար է դաշտերի համար և որպիսին ոչ: Պարարտացնելու համար ամենաօգտակար համարում է ամբարի մոխիրը: Աւր որ ամբարը իբրև վառելիք է գործածուած, մոխիրը անպատճառ պէտք է դաշտ կրել: Ամբարի մոխրից յետոյ ըստ արժէքի գալիս է յարգի մոխիրը (ամենալաւը ձիակորեկի յարդի): Ծառերից ստացած մոխրի ամենալաւ տեսակներից կարելի է համարել կէշի և բարդի ծառերինը: Քարածուխից ստացած մոխիրը դաշտերի համար այնքան էլ օգտակար չէ համարում: Վատ տեսակի մոխիր է ստացւում հողածուխից: Բայց պարարտացնելու համար գործածուելիք միւս այլ միջոցների հետ այդ տեսակ մոխիրն ևս կարող է պէտք գալ:

9. Գաշտերը պարարտացնելու համար մոխրի տեղ գործ է ածուած նաև հանգած կիր: Բայց շատ փխրուն անջրդի արտերի համար, որոնք աղքատ են սևահողով, կիրը անպէտք է մինչև անգամ վնասակար է: Կրով պարարտացնել չի կարելի նաև վաւի և կանեփի արտերը: Կրից գոյանում են հողի մէջ կոշտ և կարծր թելիկներ: Կիրը ամենից աւելի պէտք կգայ յոգնած արտերի համար, կարելի է գործածել այն նաև պարարտացման համար գործածուելիք այլ և այլ նիւթերի հետ: ինչպէս մոխիրը:

10. Բազմիցս կատարուած փորձերը ցոյց են տուել, որ կենդանեաց արիւնը հողեր պարարտացնելու ամենալաւ միջոցներից մէկն է: Նախ վեր են առնում այդ նպատակաւ եթմ մաս մոխրի, նոյնքան էլ չոր հող և փոշի դարձրած հողածուխ: և ապա մի մաս էլ արիւն (օրինակ մի ձիու արիւն) և խառնում են իրար: Երկր յետոյ կստացուի ուժեղ ընտիր յատկութիւն ունեցող նիւթ, որ կատարելապէս կրաւկանանայ կաղզուրելու 200 ք. մետր (աւելի քան 90 ք. սաժ.) հող: Եւր կենդանին ստակում է, նրա արեան շիճակը բաժանուած է մակարդից և արիւնը փշանում է: Բայց եթէ լուծենք այն երեք անգամ աւելի քանակութեամբ ջրի մէջ և իսկոյն գործածենք, այն ժամանակ ընդունակ կլինի պարարտացնելու ամենայն տեսակ հող: Կարելի է նաև չորացնել, սանդի մէջ ձեծել, փոշի դարձնել և ապա պահել այդ փոշին չոր տեղերում գործածութեան համար: Եթե գրուանքայ այդպիսի չորացրած փոշին իր յատկութեամբ կարող է հաստատուել մի ամբողջ սալ աղբի: Այն տեղերը, ուր հողի շերտը քիչ աւագոտ է, արեւնով պա-

բարտացնելը միակ յարմար միջոցն է համարուած բոլոր եղանակներէ մէջ.

Արեւնով կարելի է պարարտացնել նաեւ ծաղկամաններէ մէջ աճած ջերմանոցների բոյսերի հողը. Գրա համար վեր են առնում հողի վերին շերտը ապա ցանում են մի բարակ շերտ չորացրած և փոշի դարձրած արիւն, որից յետոյ ծածկում են հողով. եթէ փոշին ուղղակի հողի երեսին ցանենք, այն ժամանակ նա հողի երեսը կրճնի և չի թողնի որ ջուրն ու օդը ներս թափանցեն հողի մէջ. Այս պատճառով սոյն եղանակով հողը պարարտացնելու համար անհրաժեշտ է վերջը կանոնաւոր վարել:

11. Նորագոյն հետազոտութիւնները ցոյց են տուել, որ երկրիս 64 բաղադրիչ մասերից լուսակիրը (фосфоръ) համարեա ամենամեծ քանակութիւնն է կազմում: Լուսակրի շերտերի մեծ մասը երկրաբանական որոշ շրջաններում իւրեանց ծագումը ստացած են օրգանական մնացորդներից, որ յետոյ փոխուած է հանքի. Այժմ արդէն շատ տեղերում, ինչպէս օրինակ Ֆրանսիայում, Անգլիայում, Իսպանիայում, Նորվեգիայում, Ալժիրում, Ռուսաստանում և այլ երկրներում գտել են տասնեակ հազար քառ. վերստ լուսակրի շերտեր. Ֆրանսիայի հիւսիսային կողմերում լուսակրի պարունակող աւաղը մի քանի ժամանակ գործ էր ածւում ցեմենտ պատրաստելու և խճուղիների համար, իսկ Ռուսաստանում համարեա մինչև եօթանասնական թուականների վերջը լուսակիրը գործ էր ածւում փողոցները սալաշատակելու: Բայց հէնց որ գիւղատնտեսական փորձերը ցոյց տուին լուսածնային թթուաւոր պարարտացնող զօրութիւնը, մարդիկ աշխատեցին միայն այդ նպատակով գործադրել: Հաշուում են, որ 1894 թ. ին հողեր պարարտացնելու համար գործ է դրուած մինչև 360 միլ. փութ լուսակիր (фосфоръ): Չնայելով գործածուած այդ ահագին քանակութեան, երբեք չպէտք է երկրիդ կրել, որ նա մի օր կարող է սպառել:

Թէ որչափ յիշաւի շատ է տարածուած այժմիս լուսակրի գործածութիւնը, այդ երևում է այլ ինչից: Երկիրը կարող է լաւ բոյս արտադրել միայն այն ժամանակ, երբ նա լաւ խոնաւութիւն (путь) պահել գիտէ և երբ նրա մէջ կայ բաւական չափով մի առանձին տեսակի նիւթ, որ կոչւում է քլորոսակիր (хлорофитъ). Եթէ երկիրը խոնաւութիւն պահելու անընդունակ է, այն ժամանակ պէտք է գիտենալ, որ լուսակիրը երբեք չի կարող օգնել բերքին. Նոյն բանը կպատահի, եթէ երկիրը ընդունակ է իր մէջ պահելու խոնաւութիւն, բայց բոյսի համար անհրաժեշտ լուսակրի նիւթը ծախսուած է՝ այն ժամանակ ոչ էի տեսակ անձրեւ չի կարող օգնել լաւ բերք ըստա-

նալու համար: Նշանակում է՝ պէտք է նայել տեղին և ըստ այնմ վարուել երկրի հետ որ նա կարողանայ և խոնաւութիւն պահել և ունենայ հարկաւոր չափով լուսակիր: Այս նպատակին հասնելու համար պէտք է գործածել աղբ, որից երկիրը աւելի փխրուն կդառնայ և կճոխանայ, և որովհետեւ աղբի մէջ լուսակիր պարունակում է, այդ պատճառով էլ նա կհարստացնէ այդ նիւթով երկիրը: Ռուսաստանի մի քանի նահանգներում հողերը պարարտացնելու համար արդէն սկսել են գործադրել լուսակրախառն (фосфористый) փոշի: Գիւղացիք, որոնց աչքի առաջ է կատարուել այս կերպ նոր պարարտացումը, շատ հետաքրքիր կերպով հետևում էին գիւղատնտեսների ամէն մի գործողութեանը և արդէն շատ տեղեր իրանք սկսել են փոքր չափով գործադրել այս եղանակը: Փորձեր կատարելիս գիւղատնտեսները ցանկութիւն յայտնողներին անհրաժեշտ բացատրութիւններ և խրատներ էին տալիս, որի հետ միասին ցոյց էին տալիս թէ որտեղ և ինչպէս կարելի է ձեռք բերել այդ փոշին: Գրա համար ամէն ոք կարող է զիմել գաւառական վարչութեան, որը և ցոյց կտայ, թէ որտեղից կարելի է ձեռք բերել լուսակիր, որովհետեւ բարձրագոյն իշխանութեան կողմից կարգադրուած է բոլոր գաւառական վարչութեանց ամէն կերպ նպաստել գիւղատնտեսութեանը: Ինչ կլիւարների գնին, կարելի է միայն այսքանը ասել, որ լուսակիրը միշտ և ամէն տեղ երկու և դեռ աւելի անդամ աժան կնտի աղբից: Իւրաքանչիւր դեսեատին հողի հետ պէտք է խառնել առ սակաւը 20—40 փութ լուսակրի փոշի, իսկ գործարաններում ծախւում է իւրաքանչիւր փութը 20 կամ 30 կոպ., նշանակում է իւրաքանչիւր դեսեատինի համար կծախսուի մօտ 12 փութի և ոչ աւելի. և եթէ հաշուելու լինենք միմիայն այն ծախսը, որ նստելու է աղբը գիւղից մի վերստի չափ հեռաւորութեան վերայ գտնուող արտը տանելու համար, այն ժամանակ կհամոզուենք, որ վերջինս աւելի մեծ ծախս կը պահանջէ, քան ամբողջովին լուսակրային փոշիով կատարած պարարտացումը:

12. Մնում է յիշել պարարտացնելու այն տեսակները, որոնք թէև շատ օգտակար են հացարոյսերի համար, բայց շնորհիւ իւրեանց թափուութեան շատերի համար գործածական չեն կարող լինել: Այս վերջին տեսակի պարարտացումների այստեղ յիշելու նպատակն այն է, որ մի տեսակ ամբողջացրած լինենք պարարտացնելու բոլոր լաւ միջոցների նկարագրութիւնը Այդ միջոցները սօքա են. գամ (рава), բուրակ (чилийская селитра), ծծմբաբոյստիւ աշակ (сѣрнокислый аміакъ) և սպիտակ փոշի կամ սնդոյք (удритъ): Այս բոլորը փողով գնելու միջոցներ են, որոնցից կարելի է դաշտ տանել

մի դեսեստինին միայն 6-8 փութ և այն էլ ոչ միշտ, Սրա վրայ պէտք է աւելացնել նաև այն, որ բոլոր այս միջոցները գործածական են միմիայն ուրիշ տեսակ պարարտացնող նիւթերի հետ խառն, նոցա աւելի ուժեղացնելու համար, Առանձին վերջրած այս թանկագին միջոցներից և ոչ մէկը այնքան էլ մեծ օգուտ չեն կարող տալ, որ հարկ լինի աղքատ երկագործներին մեծամեծ ծախքերի տակ դնել:

Իբրև եղրակացութիւն այսքանը պէտք է տեսլ, որ ոչ մի պարարտացում կատարեալ օգուտ չի կարող տալ, եթէ հողերը վատ են մշակած: Այդ պատճառով վարելահողեր բարելաւելու ամենակարևոր և ամենամեծ հրաժեշտ միջոցը մշտապէս կարելի է համարել խնամքով և յարմար ժամանակի մշակումը: Այսպէս, օրինակ, պատահում է, որ գիւղացիները միայն յուլիսի վերջին են սկսում մշակել հարոսը՝ մի տարի հանգստութիւն վայելած հողը, որպէս զի աւելի երկար ժամանակ անասունները արօտատեղերից կարողանան օգտուել, Սա արդէն հակառակ է գիւղատնտեսական որոշ կանոնների, Արժէ արգելօք յուլիս ամսուայ մէջ արտահանել պարարտացնելու համար պատրաստ նիւթը, նա միայն կշորանայ և համարեալ ոչ մի օգուտ չի կարող տալ, Այլ և ի՞նչ յատկութիւն կարող է ունենալ աշնանացանի համար գործածուելիք այն երկիրը, որ մշակուած է միայն ամառուայ վերջերը:

Յաճախ ուշացնում են նաև գարնանային ցանքսերը, այն էլ ոչ թէ մի որևէ կարևոր պատճառով այլ միայն ծուլութեամբ: Երկիրը պարարտացնելու գործը կարևոր և անհրաժեշտ է, և այդ իսկ պատճառով մենք աշխատեցինք ցոյց տալ պարարտացնելու գլխաւոր տեսակները, Բայց աւելի կարևոր է, որ երկրագործները իրանք իմանան, թէ ինչ կերպ պէտք է վարուել հողի հետ, Առանց զրան ամենալաւ հողից անգամ, ամենայաջող պարարտացումից յետոյ, դարձեալ ոչինչ չի ստացուի:

Գ. Ղ.

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼՆԵՐԸ

Մ. ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ

(ԲՆԵԱԳԱՍՏՈՒԹԻՒՆ ԵՎ ՈՒՍՈՒԱՆՔ)

(Ետունակութիւն) *

Դ.

ՎԱՀԱԳՆԻ ԱՌԱՍՊԵԼԸ.

Կարծեցեալ թէոգոնիս: — Մ. Էմինի կարծիքով «հայոց վէպը» սկսուել է թէոգոնիայով, «դիցարանական աւանդութիւնով, դորա մէջ հանդէս էին գալիս առաջին սատուածները և նոյանից առաջացած հսկաները, որք մարտնչում էին դոցա դէմ, ինչպէս երբեմն Տիտանները — Զևսի դէմ: Այդ աւանդութեան բովանդակութիւնը, ինչպէս որ էր առհասարակ հին ազգերի մէջ, կազմում էին աստուածների ծնունդը եւ աշխարհի սկիզբը»¹⁾: — Եւ այդպիսի դիցավէպի «նախերգանքն» է համարում Էմինը Սորենացու մէջ եղած Մար Աբասի պատմութեան սկիզբը (Ա. Թ.), որի մէջ խօսուած է հսկաների աշտարակաշինութեան և ին. մասին:

Թէ Էմինի այդ տեսութիւնը զուտ երեւակայական է, շատ պարզ է: Սորենացին ոչ մի տեղ չէ յիշատակած թէ, այդ հատուածը «վէպից» է առած, և կամ հայոց առասպելների հետ որևէ կապ է ունեցած այլ, բնդհակառակն, պատմագիրը պարզապէս վկայում է, թէ դա Մար Աբասի գրքի սկիզբն է: Ուրեմն Սորենացին այդ կտորը մի զրաւոր աղբիւրից է առնում և ոչ «վէպից» կամ ժողովրդական երգերից: Թէ այդ զրաւոր աղբիւրը՝ Մար Աբաս՝ Սորենացու ստեղծածն է, թէ իրօք եղել է, թէ Անանուն (Սուտ Ագաթանգեղոս) է, կամ այլ ոք, — այդ արդէն ուրիշ խնդիր է: Ով էլ լինի այդ զրաւոր աղբիւրի հեղինակը, կարող էր իրենից յերկրած լինել այդ պատմութիւնը, քաղելով մի այլ զրաւոր աղբիւրից:

* Shu. Ararats 1899 p. համար է. եր. 200:

¹ Էմին, Մ. Խորեն. եւ հայոց հին վէպերը, քաղմ. եր. 36. հց.: